

Latentinės nepilnamečių delinkvencijos apraiškų ir tendencijų Lietuvoje tarptautinis palyginimas*

Gintautas Sakalauskas

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto Baudžiamosios justicijos katedra
Filosofijos fakulteto Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Gintautas.Sakalauskas@tf.vu.lt
<https://orcid.org/0000-0003-0203-5496>

Vaidas Kalpokas

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Vaidas.Kalpokas@fsf.vu.lt

Jolita Buzaitytė-Kašalynienė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Jolita.Kasalyniene@fsf.vu.lt

Birutė Švedaitė-Sakalauskė

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto
Sociologijos ir socialinio darbo institutas
Birute.Svedaitė-Sakalauskė@fsf.vu.lt

Santrauka. Nepilnamečių delinkvencija yra universalus fenomenas, būdingas biologinio ir socialinio brendimo procesui, pasižymintis dideliu latentiskumu. Nors nepilnamečių delinkventinis elgesys dėl savo spontaniškumo ir neapgalvotumo lengvai pastebimas ir nesunkiai ištiriamas, jis dažniausiai nėra oficialiai registruojamas todėl, kad jį pirmiausiai reaguojama neformalios socialinės kontrolės priemonėmis. Įvairūs tyrimai rodo, kad į formalios socialinės kontrolės tinklą daug didesnę tikimybę patekti turi nepalankioje socialinėje padėtyje esantys vaikai. Taigi registruota nepilnamečių delinkvencija ne tik sudaro labai nedidelę visos nepilnamečių delinkvencijos dalį, bet jos struktūrą bei kaitinamųjų socialinius ir demografinius rodiklius dar iškreipia ir socialinės kontrolės selektyvumas bei stigmatizacija. Vis dėlto Lietuvoje, aprašant nepilnamečių nusikalstamą elgesį, dar įprasta pateikti vien tik registruotų atvejų skaičius, juos analizuoti, tik jais remiantis daryti tam tikras

* Straipsnis parengtas įgyvendinant Lietuvos mokslo tarybos finansuotą mokslinio tyrimo projektą „Reakcijos į nepilnamečių delinkvenciją ir jų pasekmės Lietuvoje: nuo žiniasklaidos kuriamo ažiotažo iki profesionalaus veikimo“ 2020–2022 m. Vilniaus universitete (sutarties Nr. S-MIP-20-15).

Received: 2022-04-16. Accepted: 2022-06-22

Copyright © 2022 Gintautas Sakalauskas, Vaidas Kalpokas, Jolita Buzaitytė-Kašalynienė, Birutė Švedaitė-Sakalauskė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the [Creative Commons Attribution Licence](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

išvadas, netgi kurti nepilnamečių delinkvencijos prevencijos programas. Tokią padėtį iš dalies lemia vis dar reikšmingą įtaką apskritai požiūriui į nusikalstamą elgesį turinti sovietinė tradicija, pagal kurią nusikalstamo elgesio latentiškumas buvo laikomas ne natūraliu ir neišvengiamu, bet neigiamu ir naikintinu reiškiniu. Kita vertus, latentinės nepilnamečių delinkvencijos tyrimų Lietuvoje taip pat nėra daug, jie atliekami pagal skirtingas metodikas, nereguliariai ir ne visada apima visą nepilnamečių delinkvencijos kompleksškumą. Straipsnyje analizuojamos latentinės nepilnamečių delinkvencijos apraiškos, jų struktūra ir tendencijos Lietuvoje, lyginant su kitų Europos šalių rodikliais. Nepaisant tam tikrų nepilnamečių delinkvencijos struktūros skirtumų tarp šalių, galima teigti, kad delinkventinis elgesys būdingas visose šalyse gyvenantiems nepilnamečiams, dažniausiai jis yra nesunkus ir epizodinis. Lietuva pagal analizuotus rodiklius išsiskiria vienu esminiu aspektu – dažnomis patyčiomis tarp mokinių visose amžiaus grupėse.

Pagrindiniai žodžiai: nepilnamečių delinkvencija, narkotikų vartojimas, smurtas, patyčios, lyginamoji analizė.

International Comparison of Manifestations and Tendencies of Latent Juvenile Delinquency in Lithuania

Abstract. Juvenile delinquency is a universal phenomenon inherent in the process of biological and social maturation characterized by high latency. Although juvenile delinquent behaviour, due to its spontaneity and recklessness, is easily noticeable and not difficult to investigate, it is often not officially recorded because it is primarily addressed through means of informal social control. Various studies show that children from disadvantaged backgrounds are much more likely to fall into a network of formal social control. Thus, the registered juvenile delinquency not only makes up a very small part of the total juvenile delinquency but its structure and socio-demographic indicators of the accused are also distorted by the selectivity and stigmatization of social control. However, when analysing juvenile delinquency in Lithuania, it is still common to present only the number of registered cases, to analyse them, draw certain conclusions based on them alone, and even develop preventative juvenile delinquency programs. This situation is partly due to the Soviet tradition, which still significantly impacts the general approach to criminal behaviour, in which the latency of criminal behaviour was considered not as a natural and inevitable but a negative and to be destroyed phenomenon. On the other hand, there are few studies of latent juvenile delinquency in Lithuania. They are carried out irregularly according to different methodologies and do not always cover the full complexity of juvenile delinquency. In the article manifestations of latent juvenile delinquency, its structure and tendencies in Lithuania are analyzed, Lithuanian indicators are also compared with the indicators of other European countries. Despite some differences in the structure of juvenile delinquency between countries, it can be argued that delinquent behavior is common among juveniles living in all countries, and is usually mild and episodic. According to the analyzed indicators, Lithuania stands out with one essential difference – frequent bullying among secondary school students in all age groups.

Keywords: juvenile delinquency, use of drugs, violence, bullying, comparative analyses.

Įvadas

„Didysis brolis jus stebi“ – taip, pasinaudojant Dž. Orvelo (1991) utopiniu žvilgsniu į totalų sistemos nepageidaujamo žmonių elgesio sekimo mechanizmą, galima apibūdinti vyraujančią požiūrį į nepilnamečių delinkvenciją¹. Įprasta, kad ji „kelia nerimą ir susirūpinimą“, dažnai pristatoma kaip „viena svarbiausių visuomenės problemų“, kaip grėsmė visuomenės ar valstybės ateičiai, verčianti skirti ypatingą dėmesį, imtis (naujų, dažniausiai – griežtesnių) priemonių, gerinti ir tobulinti įvairiausio lygmens ir pobūdžio intervencijas. Šis išskirtinai įtarus žvilgsnis nukreipiamas į visą šio amžiaus žmonių grupę ir

¹ Šiame straipsnyje nepilnamečių delinkvencija suprantama kaip nepilnamečių daromi įvairaus pobūdžio teisės pažeidimai. Latentinė delinkvencija suprantama kaip teisėsaugos ar kitų valstybės institucijų neregistruota nepilnamečių delinkvencija, t. y. delinkvencija, kuriai nebuvo pritaikytos formalios socialinės kontrolės priemonės.

neturi analogo kituose amžiaus tarpsniuose, nors visuotinai žinoma, kad nepilnamečių delinkvencija yra dažnas, visuotinai paplitęs, biologinės ir socialinės brandos procesų sukeliamas, tranzitinis ir sunkiai kontroliuojamas reiškinys (Dollinger ir Schmidt-Se-misch, 2011; Reinecke et al., 2013; Dollinger ir Schadbach, 2013). Įdomu tai, kad viešas piktinimasis nepilnamečių delinkvencija, skatinamas ir išskirtinio medijų dėmesio (Ruigrok et al., 2017), taip pat yra universalus, būdingas visoms šalims, nors ir sukelia skirtingus padarinius – jie priklauso nuo įvairių politinių, kultūrinių ir teisinių aplinkybių (Sakalauskas, 2008; Reuband, 2011; Sakalauskas, 2018). Tokiame viešos reakcijos į nepilnamečių delinkvenciją kontekste dažnai formuojamas požiūris, kad mūsų šalies nepilnamečių delinkvencijos problemos neva yra išskirtinės – ar taip yra iš tiesų?

Straipsnio tikslas – atskleisti latentinės² nepilnamečių delinkvencijos Lietuvoje apraiškas, jų tendencijas ir palyginti jas tarptautiniu mastu. **Išsikelti uždaviniai:** a) remiantis moksline literatūra išanalizuoti nepilnamečių latentinės delinkvencijos fenomeną; b) apžvelgti nepilnamečių latentinės delinkvencijos ištyrimo, tendencijų analizės ir tarptautinio palyginimo problemas; c) pristatyti pagrindinius nepilnamečių latentinės delinkvencijos rodiklius ir jų kaitą. **Tyrimo metodika:** nepilnamečių delinkvencijos fenomenas analizuojamas ir aprašomas remiantis Lietuvos ir užsienio šalių autorių publikuota moksline literatūra ir atliktų tyrimų rezultatais; nepilnamečių latentinės delinkvencijos rodikliai pateikiami, lyginami ir apibendrinami, remiantis trimis pagrindiniais tarptautiniais nepilnamečių delinkvencijos tyrimais – *Health Behaviour in School-aged Children* (HBSC), *International Self-Reported Delinquency Study* (ISRD) ir *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs* (ESPAD) – atliekant antrinę šių tyrimų metu surinktų duomenų analizę, juos lyginant tarpusavyje. Šių tyrimų metodika ir šaltiniai pateikiami prie aprašomų šių tyrimų rezultatų.

Nepilnamečių delinkvenciją lemiantys mikro- ir makroveiksniai

Nepilnamečių delinkvencija yra asmenybės, identiteto ir autonomijos formavimosi procesą lydintis fenomenas (Riesener, 2014). Noras rizikuoti, išbandyti ribas, atrasti ir su-prasti kažką naują, provokuoti, priešintis kitų nustatytai tvarkai, ieškoti savo išskirtinumo ir neatsilikti nuo draugų, įgyvendinti savo polėkius, fantazijas ir kiti panašūs biologinės ir socialinės brandos bruožai lemia teisės normų pažeidimus (Jusienė, 2007; Sakalauskas, 2007; 2013; Schumann, 2011). Šie bruožai atsispindi netgi šiame amžiaus tarpsnyje smegenyse vykstančiuose neurobiologiniuose procesuose (Düinkel et al., 2020). Nepilnamečių delinkvencijos tyrimai rodo, kad dauguma jaunų žmonių būna padarę teisės pažeidimų (Dollinger ir Schadbach, 2013), tačiau didžioji jų dalis nėra sunkūs ir tik labai nedidelė nepilnamečių dalis pasižymi intensyviu delinkventiniu elgesiu. Toks elgesys dažnai yra spontaniškas, neapgalvotas, epizodinis ir dažniausiai iš jo savaime išaugama (JT Rijado gairės, 1985; Icenogle et al., 2019), jis nėra auklėjimo trūkumo požymis

² Registruotos nepilnamečių delinkvencijos lyginamasis tyrimas pristatomas kitame autorių parengtame moksliniame straipsnyje.

par excellence (Heinz, 2017). Sunkesnius atvejus beveik visada lydi buvusių ir esamų struktūrinių socialinių ir psichologinių problemų kompleksas, veikiantis kaip rizikos veiksnys (Laurinavičius, 2020). Ir priešingai – tam tikri apsauginiai veiksniai – palanki socialinė terpė (Tillmann, 2010), laiku ir kompetentinga pagalba (Enke, 2003; Riesner, 2014; Švedaitė-Sakalauskė ir Eidukevičiūtė, 2015; Avelytė, 2019), galimybė imtis naujų vaidmenų, sėkminga integracija į darbo rinką (Gečienė et al., 2007) gali nuo jų apsaugoti arba padėti nebenusikalsti. Pagrindinė ir sunkiausia profesionalios reakcijos į nepilnamečių delinkvenciją užduotis – atskirti įprastą, epizodinę nepilnamečių delinkvenciją, nekeliančią didelės rizikos vystytis kriminalinei karjerai, nuo tokia riziką keliančios. Per griežta, neproporcinga, nereikalinga, netikslinga ir stigmatizuojanti reakcija šią riziką gali didinti (Markina, 2019), sukelti vadinamosios save išpildančios pranašystės procesus (Heinz, 2017), ji gali skatinti recidyvą (Dollinger ir Schmidt-Semisch, 2011).

Lyginamosios analizės rezultatai rodo, kad ir registruotos, ir latentinės nepilnamečių delinkvencijos apraiškų pastaraisiais dešimtmečiais daugelyje Vakarų kultūros šalių, įskaitant ir Lietuvą, mažėjo arba šių apraiškų rodikliai buvo santykinai stabilūs. Šiam mažėjimui paaiškinti keliamos labai įvairios mokslinės prielaidos. Viena iš jų – bendras vaikų skaičiaus mažėjimas (pavyzdžiui, Lietuvoje per 30 metų gimusių vaikų skaičius sumažėjo beveik du su puse karto – nuo 56,9 tūkst. (1990 m.) iki 23,3 tūkst. (2021 m.)), kuris savaime didina tėvų ir institucijų dėmesį vaikams, tokiu būdu skatinant prosocialų elgesį. Jį galima paaiškinti ir santykinu politiniu, ekonominiu ir socialiniu visuomenių stabilumu (Acus ir Kraniauskas, 2019), nes būtent XX a. pabaigoje vykę pokyčiai lėmė akivaizdų nepilnamečių nusikalstamumo didėjimą, ypač – Vidurio ir Rytų Europos šalyse. UNICEF užsakymu atliktas ir 2000 m. publikuotas tyrimas (UNICEF, 2000), kuriame įvairiais pjūviais išanalizuota jaunų žmonių padėtis 1989 m. Jugoslavijos ir Sovietų Sąjungos dalimis bei satelitais buvusiose šalyse, atkleidė dramatišką jaunų žmonių padėtį besikeičiančiose visuomenėse ir dar kartą patvirtino ir iš kitų tyrimų (Trenczek, 1996) žinomą faktą, kad į kardinalius pokyčius visuomenėje jaunimas reaguoja jautriausiai, taip pat ir intensyvesnio delinkventinio elgesio apraiškomis (UNICEF, 2000). Pasibaigęs nestabilumas daugelyje Vidurio ir Rytų Europos šalių galėjo lemti ir jaunų žmonių nusikalstamo elgesio mažėjimą. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad tuo pačiu metu didėjančios nepilnamečių delinkvencijos tendencija buvo matoma ir kai kuriose Vakarų Europos šalyse, tačiau ne visose, ir ji nebuvo tokia ryški kaip Vidurio ir Rytų Europoje (Pfeiffer, 1997; Estrada, 1999).

Dar viena nepilnamečių nusikalstamo elgesio mažėjimą pastaraisiais dešimtmečiais aiškinanti prielaida susijusi su smurto auklėjant vaikus, vadinamųjų fizinių bausmių vaikams uždraudimu (Baier et al., 2009). Praėjusio amžiaus antroje pusėje Švedijoje prasidėjęs judėjimas per kelis dešimtmečius paplito beveik visose Europos šalyse (Sakalauskas ir Ūselė, 2007), o Lietuvoje fizines bausmes taikyti vaikams buvo uždrausta vėliausiai iš visų ES šalių – tik 2017 metais. Iš kriminologinių tyrimų seniai žinoma, kad fizinių bausmių taikymas auklėjant vaikus daro neigiamą įtaką asmenybės raidai, pavyzdžiui, trikdo konfliktų sprendimo kompetencijos ir empatijos gebėjimus – jais reikšmingai mažiau pasižymi tie jaunuoliai, kurie yra patyrę tėvų smurtą (Raitel 2002; Baier et

al., 2009). Reto ir išskirtinio dar 2002–2004 m. atlikto tarptautinio jaunimo smurtinio elgesio patirčių tyrimo rezultatai parodė, kad Estijoje, Lenkijoje ir Lietuvoje vaikai santykinai dažniau patyrė tėvų smurtą nei Suomijoje, Švedijoje ir Vokietijoje, taip pat ir patys dažniau smurtavo (Dünkel et al., 2007).

Nepilnamečių delinkventinio elgesio apraiškų mažėjimas taip pat siejamas su technologijų ekspansija. Manoma, kad nuolatinis technologijų naudojimas lėtina socialinę brandą, be to, mažina su bendraamžiais gyvai / viešumoje praleidžiamą laiką (Opaschowski, 1999), tokiu būdu sudaroma mažiau galimybių tradicinei nepilnamečių delinkvencijai viešose erdvėse.

Ir kriminologiniu, ir politiniu požiūriu įdomu, kokią įtaką nepilnamečių delinkvencijai trumpalaikėje ir ilgalaikėje perspektyvoje turės dėl COVID-19 kilusi pandemija ir įvairūs socialinio gyvenimo ribojimai (Buchanan at al., 2020). Preliminarios išvalgos rodo, kad vaikams įtaka bus didelė (Europos Parlamentas, 2021), tačiau kol kas sunku pasakyti, koks bus jos poveikis nepilnamečių delinkvencijai.

Latentinės nepilnamečių delinkvencijos ištyrimo ir palyginimo problemos

Vertinant nepilnamečių delinkvencijos tendencijas ir struktūrą dažnai remiamasi tik registruotos delinkvencijos (nepilnamečių nusikalstamumo) rodikliais, nors kriminologijoje seniai žinoma, kad ji sudaro tik nedidelę dalį visos realios nepilnamečių delinkvencijos ir pasižymi dideliu latentiskumu (Zaksaitė ir Sakalauskas, 2011). Be tradicinių nusikalstamo elgesio latentiskumą lemiančių veiksnių, tokių kaip nepasitikėjimas teisėsauga, preferencija kriminalinius konfliktus spręsti neformaliais būdais, neformalios ir formalios socialinės kontrolės ypatumai ir jos skirtumai, subjektyvus padarytos žalos vertinimas kaip mažareikšmės, moralinės panikos kurstymas, medijų įtaka ir pan., nepilnamečių delinkvencijos latentiskumą lemia ir pasirinkti nepilnamečių teisinės atsakomybės modeliai, įvairiose šalyse skirtingai apibrėžiantys formalios delinkvencijos turinį ir nustatantys įvairių amžių jai atsirasti (Sakalauskas, 2009; Dünkel, 2014; Decker ir Martaeche, 2017). Be to, nepilnamečių delinkvencijos atvejais dažniausiai įtakos jų (ne)registravimui turi už juos atsakingi fiziniai (tėvai, globėjai) ar juridiniai (mokykla, globos namai, vaikų ir jaunimo dienos centrai, sporto klubai ir pan.) asmenys, nuo kurių sprendimų ir (ne)noro pasitelkti formalios kontrolės priemonės daugiausia priklauso, ar delinkvencija bus užregistruota ir imamas formalių atsakomybės taikymo procesų, ar ne. Taigi šių trečiųjų asmenų požiūris, socialinės, kultūrinės ir teisinės nuostatos bei jų skirtumai tarp įvairių socialinių sluoksnių, regionų ar šalių taip pat gali lemti skirtingą nepilnamečių delinkvencijos (ne)registravimo praktiką. Svarbu ir tai, kad nepilnamečių delinkvencijos, turinčios konkrečių aukų, atvejais šiomis aukomis taip pat dažniausiai būna nepilnamečiai (Justickaja ir Giedrytė-Mačiulienė, 2017), taigi ir aukų sprendimų – imtis formalios socialinės kontrolės priemonių ar jų nesiimti – trajektorijoje veikia tie patys tretieji asmenys.

Vertinant tikrąjį nepilnamečių delinkvencijos mastą, susiduriama su visomis įprastomis empirinių tyrimų problemomis, kurias dar labiau pajūvairina jaunas respondentų

amžius – įvairūs klausimynai, dažniausiai naudojami kaip nepilnamečių patirtos (kaltininkų ir aukų) delinkvencijos instrumentai, turi būti pritaikyti jų suvokimui ir kantrybei, eliminuojant paprastai didesnio nei suaugusiųjų polinkio fantazuoti įtaką. Tarptautiniu mastu reguliariai atliekami keli jaunimo elgsenos tyrimai, kuriuose dalyvauja ir Lietuva, ir pagal jų gautus rezultatus mėginama lyginti jaunimo delinkventinę elgseną įvairiose šalyse:

- *Health Behaviour in School-aged Children (HBSC)* tyrimas, pradėtas 1982 m. ir reguliariai (kas ketverius metus) atliekamas, jame dalyvauja beveik visos Europos šalys;
- *International Self-Reported Delinquency Study (ISRD)* tyrimas, pradėtas 1992 m. ir reguliariai (priklauso nuo organizatorių) atliekamas, jame pastaraisiais metais dalyvauja beveik 60 pasaulio šalių;
- *European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD)* tyrimas, pradėtas 1995 m. ir reguliariai (kas ketverius metus) atliekamas, jame pastaraisiais metais dalyvauja 35 Europos šalys.

Nepilnamečių delinkvencijos apimtis ir jos tendencijos remiantis ISRD apklausų rezultatais

Vienas iš geriausiai žinomų tikrosios nepilnamečių delinkvencijos tyrimų, atliekamų pagal bendrą metodiką daugelyje pasaulio šalių, yra ISRD³. Jis pirmą kartą buvo atliktas 1992 m. (ISRD1 tyrime dalyvavo 12 valstybių – daugiausia iš Vakarų Europos, taip pat JAV), laikui bėgant tyrimas apėmė vis daugiau šalių ir regionų, o šiuo metu (2020–2022 m.) atliekamas jau ketvirtą kartą. ISRD4 tyrime dalyvauja 54 valstybės, tačiau palikta galimybė prisidėti naujoms šalims.

Lietuva ISRD tyrime dalyvauja nuo antrosios apklausų bangos: pirmoji ISRD2 apklausa Lietuvoje vyko 2006 m., jos metu buvo apklausta daugiau nei 2 100 7–9 klasių moksleivių, o ISRD3 – 2013 m. dalyvavo daugiau nei 2 700 7–9 klasių moksleivių (Justickaja et al., 2015). Šiame straipsnio skirsnyje remiamasi būtent pastarosios apklausos duomenimis, nes ISRD4 tyrimo bangos apklausa Lietuvoje rengiant šį straipsnį jau buvo pradėta, tačiau dar nebuvo baigta atlikti.

ISRD tyrimas grindžiamas empiriniuose kriminologiniuose tyrimuose paplitusia pranešimo apie save (angl. *self-report*) metodika, kai respondentų klausiami, ar jie darė vienus ar kitus dalykus, ir prašoma prisiminti, kiek kartų jie juos padarė per tam tikrą laikotarpį. Anketinė 7–9 klasių moksleivių apklausa Lietuvoje buvo atlikta 2013 m. spalio–gruodžio mėn., joje dalyvavo 2 696 moksleiviai iš Vilniaus, Šiaulių, Kretingos, Plungės ir Telšių miestų. ISRD-3 tyrime naudota daugiapakopė stratifikuota atsitiktinė atranka, paremta vienoda kiekvieno atrankos vieneto tikimybe patekti į tiriamąją imtį. Dėl lygina-

³ ISRD (angl. *International Self-Report Delinquency Study*) – pranešimo apie save metodu grindžiamas tarptautinis jaunimo delinkvencijos ir viktimizacijos tyrimas. Plačiau apie tyrimą, jo metodiką ir rezultatus žr. prieigą per internetą: < [International Self-Report Delinquency Study \(ISRD\) \(isrdstudy.org\)](http://International-Self-Report-Delinquency-Study-ISRD-isrdstudy.org) >

mojo tyrimo pobūdžio pirmenybė buvo teikiama ne nacionalinei, o miestų tipo atrankai, nes tai leido tikėtis, kad skirtingose šalyse imties struktūra bus panaši. Pirminiu atrankos vienetu buvo mokyklų klasės. Buvo apklausiami 7, 8 ir 9 klasių moksleiviai, atitinkamai atstovaujantys 12–13, 13–14 ir 14–15 metų amžiaus grupėms. Iš viso gauti 2 696 užpildyti, galiojantys klausimynai, iš kurių 916 iš Vilniaus, 884 iš Šiaulių, 287 iš Kretingos, 305 iš Plungės, 304 iš Telšių. Respondentų amžiaus vidurkis – 13,9 metų. Tyrimo metu buvo apklausta 1 320 merginų (tai sudarė 49 proc. visų respondentų) ir 1 376 vaikinai (atitinkamai 51 proc.). Visos ISRD-3 tyrime dalyvavusios valstybės naudojo vienodą standartinį klausimyną, temiška suskirstytą į 11 modulių (sociodemografiniai duomenys, klausimai apie šeimą, klausimai apie mokyklą, klausimai apie viktimizaciją, klausimai apie laisvalaikį ir draugus, klausimai apie savikontrolę ir moralines vertybes, klausimai apie delinkventinį elgesį, klausimai apie alkoholio ir narkotinių medžiagų vartojimą, klausimai apie teisėsaugos pareigūnų darbo vertinimą ir kt.). Toliau straipsnyje remiamasi moksleivių atsakymais į klausimus apie jų delinkventinį elgesį, kuriais buvo klausiama, ar jie kada nors yra padarę vienas ar kitas nusikalstamomis laikomas veikas.

Vienas iš neabejotinų tarptautinių tyrimų, paremtų vienoda metodika, pranašumų yra galimybė palyginti skirtingose valstybėse gautus duomenis. ISRD tyrimo atveju toks palyginimas leidžia pamatyti tam tikros šalies tyrimo rezultatus platesniu kontekstu, ieškoti skirtumų ir panašumų su kitomis valstybėmis bei bandyti suprasti šių panašumų ir skirtumų priežastis, ieškoti paralelių ir skirtumų su registruota nepilnamečių delinkvencija. Tokiam palyginimui parinktos kiek artimesnės mums šalys iš įvairių Europos regionų, dalyvavusios ISRD3 tyrime. 1 lentelėje pateikiami moksleivių iš atitinkamų valstybių atsakymai į klausimus, ar jie yra padarę tyrimo klausimyne išvardytas veikas. Paskutiniame stulpelyje pateikiamas visų palyginti parinktų šalių bendras teigiamų atsakymų į atitinkamą klausimą vidurkis.

Pateikti duomenys rodo, kad nepilnamečių Lietuvoje padaromų teisės pažeidimų struktūra iš esmės nesiskiria nuo kitų valstybių. Tiek Lietuvoje, tiek ir kitose šalyse didžiausią pažeidimų dalį sudaro neteisėtas turinio parsisiuntimas iš interneto. Šios veikos paplitimas Lietuvoje visiškai sutampa su visų lyginamų šalių moksleivių atsakymų vidurkiu, nors tarp kai kurių valstybių ir galima pastebėti ryškesnių skirtumų, kurie gali priklausyti ir nuo teisinio šios srities reguliavimo šiose šalyse. Toliau, su tam tikromis variacijomis atskirose valstybėse, moksleivių daromi pažeidimai pagal paplitimą taip pat rikiuojasi labai panašiai kaip ir Lietuvoje. Antroje vietoje daugelyje šalių vagystės iš parduotuvių, trečioje – grupinės muštinės, ketvirtoje – vandalizmas ir turto gadinimas, penktoje – vagystės iš asmens. Kitos veikos Lietuvoje, kaip ir kitose šalyse, nėra labai paplitusios tarp kitų šalių moksleivių, nors galima pažymėti, kad visada jų paplitimo lygis šiek tiek viršija paplitimą Lietuvoje. Tą patį galima pasakyti ir apie kitas išvardytas veikas (išskyrus neteisėtą turinio parsisiuntimą iš interneto): palyginti su tam tikromis valstybėmis kai kurių veikų paplitimas tarp Lietuvos moksleivių gali būti kiek didesnis, tačiau visais atvejais jis yra šiek tiek arba net gerokai mažesnis negu bendras į palyginimą įtrauktų valstybių atitinkamų veikų paplitimo vidurkis.

1 lentelė. Respondentų, pasirinktose Europos šalyse padariusių išvardytas veikas, dalis ISRD3 tyrime (proc.)

	Lietuva	Belgija	Čekija	Estija	JK	Italija	Slovakija	Suomija	Vokietija	Vidurkis
Vandalizmas, tyčinis turto sugadinimas	4,2	8,5	10,3	5,7	7,4	9,6	7,8	10,8	8,6	8,1
Vagystė iš parduotuvės	10,9	14,4	14,4	8,4	8,6	10,5	10,1	18,0	14,2	12,2
Išsilaužimas į patalpas	0,9	1,1	0,9	1,1	1,7	1,1	1,2	1,9	1,4	1,3
Dviračio vagystė	0,8	4,0	0,6	0,9	2,2	3,9	0,5	4,7	2,7	2,3
Vagystė iš automobilio	1,5	2,0	1,1	1,7	2,6	3,0	1,7	2,4	1,5	1,9
Kišenvagystė, vagystė iš asmens	4,6	8,9	8,8	4,9	4,6	10,1	9,5	11,6	7,5	7,8
Turto prievartavimas, plėšimas	0,7	1,2	0,8	1,2	1,4	1,3	1,5	1,2	1,2	1,2
Grupinės muštynės	8,4	14,0	9,2	5,6	9,2	11,9	9,4	5,0	5,6	8,7
Užpuolimas, kūno sužalojimas	1,8	2,6	1,6	2,3	3,1	2,3	2,4	3,7	3,1	2,5
Prekyba narkotikais	1,9	3,3	3,9	3,3	3,5	4,4	4,3	2,2	3,9	3,4
Neteisėtas turinio parsisiuntimas iš interneto	50,6	50,4	62,5	53,9	38,3	50,1	61,2	51,2	37,0	50,6

Svaiginimasis alkoholiu ir tabako vartojimas kaip statuso delinkvencija

Nepilnamečiams įprastai priekaištaujama dėl svaiginimosi įvairiomis bendrai nelegaliomis ar tik suaugusiems leidžiamomis (alkoholiu, tabaku, vaistais ir kt.) medžiagomis, taip pat lyginamas šių medžiagų vartojimas tarp nepilnamečių skirtingose šalyse, neretai norint pabrėžti itin blogą padėtį savo šalyje ar bent jau atkreipti dėmesį į negerėjančią situaciją⁴. Dėl svaiginamųjų medžiagų vartojimo jaunimas atsiduria daugiaprasmeje įtampoje tarp visuomenės lūkesčių, teisės aktų reikalavimų, kultūrinių ir šeimos įpročių bei jos įtakos ir jaunatviško noro neišsiskirti iš grupės, rizikuoti, patirti ką nors naujo, išbandyti save. Paradoksalu, kad dauguma dabartinių suaugusiųjų teigia pirmą kartą alkoholio paragavę ar rūkę tabaką dar būdami nepilnamečiai (Narkotikų kontrolės departamentas, 2009) ir nėra linkę savęs už tai smerkti, tačiau lygiai ta pati dauguma linkusi daug griežčiau vertinti dabartinio jaunimo galimybes elgtis taip pat⁵.

⁴ BNS 2012. Tyrimas: Lietuvos paaugliai dažniau rūko ir vartoja raminamuosius nei Europos bendraamžiai, *15min*, 2012-06-05; BNS 2016. Lietuvos paaugliai vartoja šiek tiek mažiau alkoholio nei bendraamžiai Europoje, *Lrt.lt*, 2016-09-20; BNS ir Lrytas 2020. Lietuvos paaugliai – tarp daugiausiai rūkančių ir vartojančių alkoholį Europoje, *Lrytas.lt*, 2020-05-31.

⁵ Pagal Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 492 str. 1 d., Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatyme nustatytas tabako gaminių ar susijusių gaminių vartojimo ar jų turėjimo ribojimo pažeidimas užtraukia įspėjimą arba baudą nuo dvidešimties iki penkiasdešimties

Nacionalinius HBSC tyrimo⁶ Lietuvoje duomenis apibendrinančioje ataskaitoje pagrįstai pažymima, kad alkoholio vartojimas kartais tampa jaunuolių elgesio norma, ataskaitos autoriai teigia, kad moksleivių rizikingos elgsenos paplitimas mažai priklauso nuo lyties ir šeimos socialinės ir ekonominės padėties, t. y., nepaisant vyraujančių stereotipų, visų socialinių grupių ankstyva vartojimo patirtis yra labai panaši (Šmigelskas et al., 2019). 2014 m. tyrimo duomenimis, 51,6 proc. respondentų (amžiaus vidurkis – 13,8 metų) buvo gėrę alkoholio per gyvenimą, 2018 m. – 45 proc.; buvo gėrę alkoholio per pastarąsias 30 dienų – atitinkamai 20,5 proc. ir 17,6 proc.; buvo smarkiai apsvaigę nuo alkoholio – atitinkamai 17,1 proc. ir 14,8 proc. Taigi visi rodikliai rodo, nors ir nežymų, bet alkoholio vartojimo mažėjimą⁷. Taip pat nuo 2002 m. mažėjo rūkančiųjų dalis – tai pabandžiusiųjų 2018 m. buvo 36 proc. (palyginti su 59 proc. 2002 m.), tačiau nuolat rūkančiųjų dalis išliko stabili – 2018 m. – 13 proc., palyginti su 12 proc. – 2014 m., 18 proc. – 2010 m., 15 proc. – 2006 m., kita vertus, padidėjo rūkančiųjų elektronines cigaretes dalis nuo 26 proc. iki 39 proc. 2004–2018 m., taip pat bandžiusiųjų rūkyti kanapes – nuo 14,8 proc. iki 18 proc. (Šmigelskas et al., 2019).

Tarptautinėje HBSC tyrimo ataskaitoje atskirai pateikti 11, 13 ir 15 metų respondentų apklausų duomenys – akivaizdu, kad visose šalyse, ir Lietuvoje, didėjant amžiui didėja ir vartojančiųjų alkoholį bei rūkančiųjų dalis (Inchley et al., 2020), todėl svaiginimosi rodikliams ir jų tendencijoms palyginti pateikiami 15-mečių respondentų apklausų duomenys. Skirtumai tarp berniukų ir mergaičių nėra dideli, todėl pateikiamas bendras vidurkis.

1 pav. matyti tam tikrų skirtumų tarp šalių, tačiau jie nėra ryškūs, išskyrus Islandiją⁸. Įdomu, kad iš Skandinavijos šalių gerokai didesni Danijos rodikliai. Lietuvoje tiek pat asmenų, vartojusių alkoholį per pastarąsias 30 dienų, ir 2004 m., ir 2018 m. (po 33 proc., visų šalių vidurkis – 37 proc.) nurodė ir buvę bent 2 kartus smarkiai apsvaigę (visų šalių vidurkis 2018 m. – 20 proc.) – visose šalyse skirtumai tarp šių dviejų rodiklių yra daug didesni, nors Danijoje pastarasis rodiklis 2018 m. buvo didesnis (42 proc.), panašus jis buvo Austrijoje, Estijoje ir Suomijoje (30–32 proc.). Kitaip tariant, daug labiau proble-

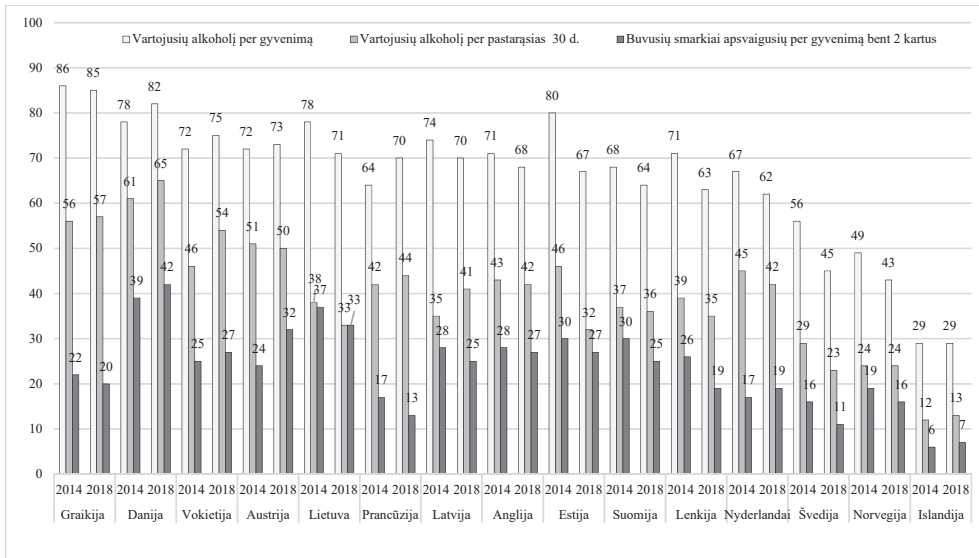
eurų. Pagal Lietuvos Respublikos tabako, tabako gaminių ir su jais susijusių gaminių kontrolės įstatymo 19 str. 5 d., Lietuvos Respublikoje draudžiama asmenims iki 18 metų rūkyti (vartoti) tabako gaminius ar jų turėti. Pagal to paties įstatymo 16¹ str., Lietuvos Respublikoje draudžiama asmenims iki 18 metų rūkyti (vartoti) ir turėti elektronines cigaretes ir elektroninių cigarečių pildykles.

⁶ Paskutinį tarptautinį HBSC tyrimą 2018 m. balandžio–birželio mėn. atliko Lietuvos sveikatos mokslų universiteto Visuomenės sveikatos fakulteto Sveikatos tyrimų centras, bendradarbiaudamas su Pasaulio sveikatos organizacija ir Lietuvos Respublikos švietimo ir mokslo ministerija. Moksleiviai į tyrimą atrinkti laikantis reprezentatyvios imties sudarymo principų, atsitiktinai atrenkant mokyklas. Moksleiviai buvo apklausti 64 mokyklose iš 15 regionų (5 didmiesčiuose ir 10 apskričių). Tyrimo metu buvo naudotos popierinės anoniminės anketos, sudarytos vadovaujantis tarptautiniu HBSC tyrimo protokolu, atlikus dvigubą klausimų vertimą iš ir į anglų kalbą. Anketos sudarytos įtraukiant visus privalomus klausimus ir dalį klausimų iš pasirinkamųjų klausimų paketo. 5–7 klasių anketos skyrėsi nuo 9 klasių, apklausas mokyklose vykdė nepriklausomi ir specialiai HBSC tyrimui apmokyti tyrėjai. Iš viso buvo apklaustas ir tinkamai anketas užpildė 4 191 moksleivis iš 5, 7 ir 9 klasių (Šmigelskas et al., 2019). 2022 m. balandžio 8 d. pradėta HBSC-2022 tyrimo apklausa. Plačiau žr. www.hbsc.lt.

⁷ Tokias pačias tendencijas rodo ir ESPAD tyrimas (Rupšienė et al., 2020).

⁸ Iš HBSC tyrimo 2018 m. dalyvavusių šalių šie rodikliai dar mažesni yra tik Azerbaidžane ir Kazachstane (Inchley et al., 2020).

miškas Lietuvoje yra ne pats nepilnamečių alkoholio vartojimo faktas (visų šalių vidurkis 2018 m. – 60 proc.), kiek intensyvus alkoholio vartojimas. Šiuos duomenis palyginus su administracine tvarka už alkoholio vartojimą ar turėjimą⁹ vidutiniškai nubaustų nepilnamečių skaičiumi (maždaug 2 000 per metus), matyti ir didelis administracinės atsakomybės taikymo selektyvumas ir beprasmybė, nes, remiantis šiais duomenimis, ją reikėtų / būtų galima pritaikyti daugeliui 16–17 m. nepilnamečių iš Lietuvoje gyvenančių maždaug 50 000 tūkstančių.

1 pav. 15-mečių dalis, HBSC tyrimo duomenimis, vartojusių alkoholį pasirinktose Europos šalyse, proc. (Inchley et al., 2020; bendras merginų ir vaikų vidurkis apskaičiuotas straipsnio autorių)¹⁰

Šiek tiek didesni skirtumai tarp šalių matyti lyginant rūkančiųjų 15-mečių rodiklius įvairiose Europos šalyse (2 pav.).

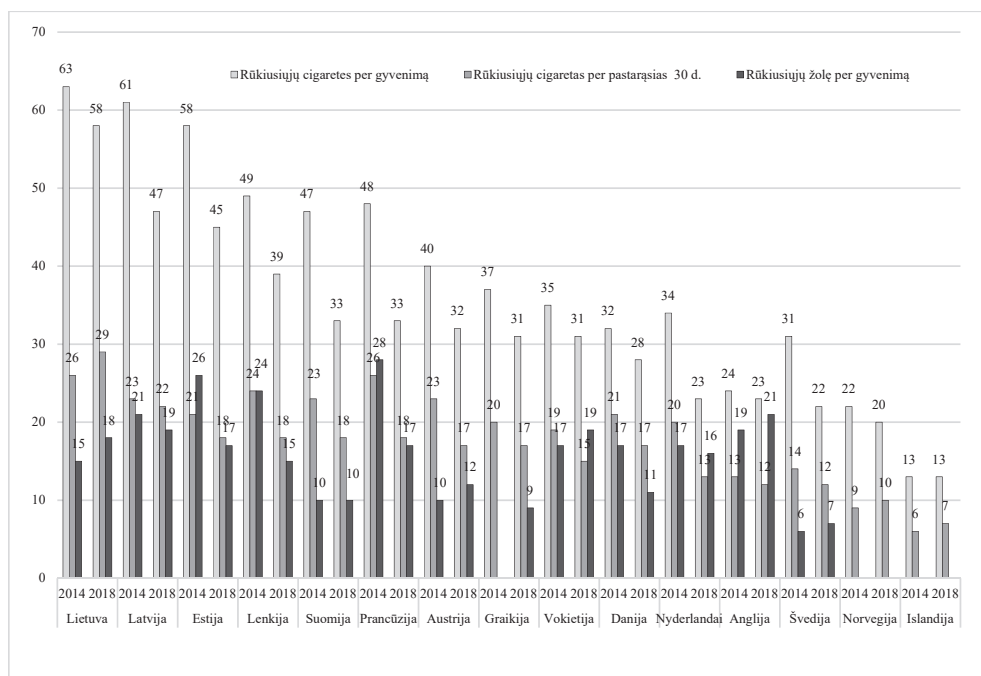
Pagal pabandžiusių rūkyti skaičių pirmauja Baltijos šalys¹¹, reikšminga mažėjimo tendencija 2018 metais. Įdomu tai, kad rūkusiųjų cigaretes per paskutines 30 dienų (visų šalių vidurkis – 18 proc. 2014 m. ir 15 proc. 2018 m.) ir rūkusiųjų žolę (visų šalių vidurkis – 15 proc. 2014 m. ir 13 proc. 2018 m.) per gyvenimą skirtumai tarp šalių yra mažesni nei rūkusiųjų cigaretes (visų šalių vidurkis – 35 proc. 2014 m. ir 28 proc.

⁹ Pagal Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekso 485 str. 1 d., alkoholinių gėrimų ir kitų naudojant spiritą pagamintų svaigalų vartojimą ar turėjimą, kai tai daro ne jaunesni negu šešiolikos, bet jaunesni negu dvidešimties metų asmenys, skiriama bauda nuo dešimties iki keturiolikos eurų.

¹⁰ Šalys pasirinktos atsižvelgiant į skirtingus rodiklius, kaimynystę ir tikėtiną politinį aktualumą, išdėstytos – pagal per gyvenimą vartojusiųjų alkoholį dalį 2018 metais.

¹¹ Tarp Estijos ir Lenkijos su panašiais rodikliais taip pat yra 2 pav. nepavaizduotos Italija, Bulgarija, Vengrija, Kroatija, Čekijos Respublika ir Slovakija (Inchley et al., 2020).

2018 m.), išskyrus nedidelį rūkusiųjų kanapes rodiklį Švedijoje¹² (Graikijos, Norvegijos ir Islandijos duomenų nėra). Tai rodo, kad atsitiktinis pabandytas rūkyti cigaretes labiau priklauso nuo šalies socialinių ir kultūrinių ypatumų. Apskritai, kaip pažymi Lietuvos ataskaitos autoriai, tabako vartojimas, ypač cigarečių rūkymas, labai priklauso nuo socialinių ir ekonominių veiksnių: paauglystėje jis priklauso nuo aplinkos, draugų, tėvų ir artimųjų elgsenos, nuo tabako gaminių dažniau priklausomi yra ekonomiškai pažeidžiamesnių grupių vaikai (Šmigelskas et al., 2019; Izokaitis ir Stonienė, 2017).

2 pav. 15-mečių dalis, HBSC tyrimo duomenimis, rūkusiųjų pasirinktose Europos šalyse, proc. (Inchley et al., 2020; bendras merginų ir vaikinų vidurkis apskaičiuotas straipsnio autorių)¹³

Nelegalių narkotikų vartojimas

Paskutiniojo 2019 m. atlikto ESPAD tyrimo¹⁴ duomenimis, 19 proc. apklaustų Lietuvos

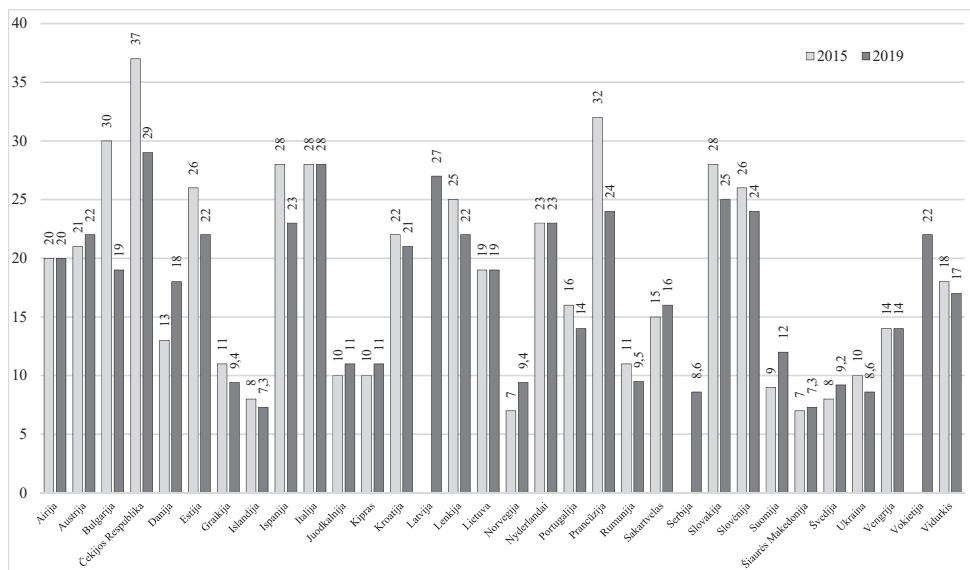
¹² Panašus arba mažesnis iš tyrimo dalyvavusių šalių 2018 m. jis buvo Islandijoje ir Rumunijoje (po 8 proc.), Armėnijoje ir Sakartvele (po 7 proc.), Ukrainoje (6 proc.), Šiaurės Makedonijoje (5 proc.), Rusijoje (4 proc.), Moldovoje (3 proc.), Kazachstane ir Azerbaidžane (po 2 proc.).

¹³ Pasirinktos tos pačios šalys kaip ir 1 pav. išdėstytos – pagal per gyvenimą rūkusiųjų dalį 2018 m. Graikijos 2014 m., Norvegijos ir Islandijos duomenų apie kanapių vartojimą nėra.

¹⁴ Nuo 2015 m. ESPAD Lietuvos atstovė ir pagrindinė tyrėja yra Klaipėdos universiteto mokslininkė L. Rupšienė. Paskutinioji apklausa vykdyta 2019 m. balandžio 8–12 d. Tyrimo apimtis buvo sudaroma iš atrankinės visumos – 24 727 mokinių, gimusių 2003 m., 2018–2019 m. besimokiusių pagrindinių mokyklų 9–10 klasėse arba pagal amžių atitinkamose klasėse gimnazijose ir profesinėse mokyklose. Iš viso buvo apklausta 4 620 mokinių, kurie apklausos dieną buvo mokykloje, sutiko dalyvauti tyrime ir turėjo pasyvų tėvų sutikimą. Atmetus anketas tų mokinių, kurie

mokinių (15–16 metų) bent kartą per savo gyvenimą buvo bandę kokių nors nelegalių narkotikų, palyginti su 2015 m. jų dalis šiek tiek padidėjo, o didžiausia bent kartą per gyvenimą vartojusių nelegalius narkotikus mokinių dalis vartojo nelegalias kanapes – 18 proc. (Rupšienė et al., 2020).

ESPAD tyrime dalyvavusių šalių¹⁵ rodikliai pagal 2015 m. ir 2019 m. atliktų tyrimų rezultatus pateikiami 3 pav. Jame matyti, kad pagal nelegalius narkotikus vartojusių nepilnamečių rodiklius (atitinkamai 18 proc. ir 17 proc.) Lietuva neišsiskiria. Įdomu ir tai, kad nuo 2017 m. sausio 1 d. Lietuvoje sugriežtinus atsakomybę už disponavimą nedideliu narkotikų kiekiu, tai neturėjo reikšmingos įtakos nelegalių narkotikų vartojimui šioje amžiaus grupėje.

3 pav. 15–16 metų nepilnamečių dalis, 2015 m. ir, 2019 m. ESPAD tyrimo duomenimis, vartojusių nelegalius narkotikus Europos šalyse, proc. (ESPAD Group, 2020)¹⁶

Apibendrinant galima teigti, kad svaiginimosi įvairiomis legaliomis¹⁷ ir nelegaliomis medžiagomis rodikliai Lietuvoje iš esmės nesiskiria nuo daugumos Europos šalių, o registruota tokio pobūdžio delinkvencija sudaro tik nedidelę ledkalnio viršūnę.

pateko į tyrimo imtį, nes mokėsi 9 ar 10 klasėje, tačiau buvo gimę ne 2003 m., ir kitas netinkamas anketas, tinkamomis buvo pripažintos 2 393 mokinių anketos, užpildytos 198 Lietuvos mokyklose – 186 bendrojo lavinimo ir 12 profesinių mokyklų. Tyrimo atlikimo metu 99 proc. apklaustų mokinių mokėsi valstybinėse mokyklose, 1 proc. – privačiose; 89,3 proc. apklaustųjų mokėsi gimnazijose, 7,4 proc. – pagrindinėse mokyklose, 3,7 proc. – profesinėse mokyklose (Rupšienė et al., 2019).

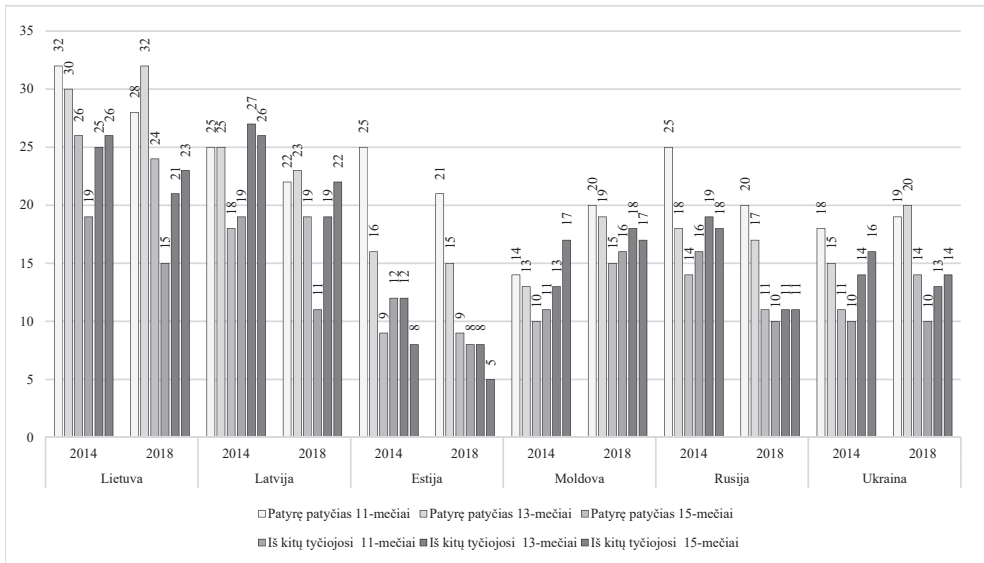
¹⁵ 3 pav. nenurodytos tik mažesnės šalys – Farerų salos, Kosovas, Malta, Monakas (plačiau žr. ESPAD Group, 2020).

¹⁶ Latvijos, Serbijos ir Vokietijos 2015 m. duomenų nėra.

¹⁷ Be čia aprašytų, prie jų priskiriami vaistai ir energiniai gėrimai, kurių vartojimo rodiklius galima rasti HBSC ir ESPAD tyrime.

Patyčios kaip esminis Lietuvos nepilnamečių delinkvencijos skirtumas tarptautiniu mastu

Nors viešumoje išskirtinio dėmesio dažniausiai sulaukia itin retas sunkus nepilnamečių smurtas ir svaiginimasis, vis dėlto latentinė nepilnamečių Lietuvoje delinkvencija lyginamoju aspektu iš tiesų išsiskiria patyčiomis. Joms Lietuvoje skiriamas dėmesys yra neproporcingai mažas, palyginti su akivaizdžiu ne tik, HBSC tyrimo duomenimis, pirmųjų vietų užėmimu visose trijose amžiaus grupėse, bet ir labai dideliu atotrūkiu nuo daugumos Europos šalių. Pirmąją sisteminę publikaciją apie šią problematiką dar 2006 m. parengė R. Povilaitis ir J. Valiukevičiūtė, jau tada buvo konstatuotas didelis tokio Lietuvos mokinių elgesio išskirtinumas (2006). Nors šiame ir vėlesniuose tyrimuose buvo atkreiptas dėmesys į didelę trumpalaikę ir ilgalaikę patyčių sukeltą žalą pavieniems asmenims ir visai visuomenei, situacija pasikeitė tik iš dalies – patyčių Lietuvoje sumažėjo, tačiau atotrūkis nuo kitų šalių ir toliau išliko didelis (4 pav.).

4 pav. 11-mečių, 13-mečių ir 15-mečių dalis, HBSC tyrimo duomenimis, patyrusių patyčias arba tyčiojusių iš kitų pasirinktose Europos šalyse, proc. (Inchley et al., 2020; bendras merginų ir vaikinių vidurkis apskaičiuotas straipsnio autorių)¹⁸

Lietuva užima penkias pirmąsias vietas iš šešių – 11-mečių (visų tyrime dalyvavusių šalių vidurkis 2014 m. ir 2018 m. atitinkamai – 13 proc. ir 12 proc.), 13-mečių (vidurkis – 12 proc. ir 11 proc.), 15-mečių (9 proc. ir 8 proc.), patyrusių patyčias grupėje, taip pat iš kitų tyčiojusių 13-mečių (9 proc. ir 7 proc.) ir 15-mečių grupėje (9 proc. ir 7 proc.),

¹⁸ Atrinktos pirmos šešios šalys pagal pirmą pasirinktą kriterijų 11-mečių, patyrusių patyčias, didžiausią skaičių 2018 m.

ir antrą vietą 11-mečių grupėje (7 proc. ir 6 proc.), po Moldovos – jokia kita valstybė neturi tokių vienodai aukštų pozicijų pagal visas kategorijas kaip Lietuva (Inchley et al., 2020). Pavyzdžiui, patyčias visose amžiaus grupėse Suomijoje, Švedijoje ar Vokietijoje patiria maždaug 3–4 kartus (!) mažiau mokinių, o tyčiojasi iš kitų – netgi iki keliolikos kartų mažiau. Bendrą visų šalių vidurkį patyčiomis Lietuvos moksleiviai visų amžiaus kategorijų viršija maždaug 3 kartus (Inchley et al., 2020).

Nacionalinės HBSC tyrimo Lietuvoje ataskaitos autoriai, apibendrinami kitų tyrimų rezultatus, pagrįstai pažymi, kad tiek patyčių patyrimas, tiek tyčiojimas iš kitų yra susijęs su prastesne jaunuolių fizine sveikata, blogesne emocine savijauta, prastesniais santykiais su aplinkiniais ir probleminiu elgesiu (agresyvumu, smurtu, alkoholio ar kitų žalingų medžiagų vartojimu) – šios sąsajos yra sisteminės, o agresyvi elgsena tiesiogiai susijusi su mažesniu socialinės paramos lygiu – jaunuoliams, kurie jaučia paramos stoka iš šeimos, draugų ir mokytojų, yra būdingesnė agresyvi elgsena (Šmigelskas et al., 2019). Taigi būtent patyčios mokyklose pagal įvairaus moksleivių amžiaus kategorijas labiausiai išskiria Lietuvą iš kitų Europos šalių, o jų prevencija yra galima, jei ji remiasi mokslu grįstomis išvalgomis (Povilaitis, Valiukevičiūtė, 2006; Tofi ir Farrington, 2011). Deja, bet nei nacionalinės, nei tarptautinės HBSC tyrimo ataskaitos autoriai nepateikia išvadų ar bent prielaidų, kodėl patyčių tarp mokinių paplitimas įvairiose šalyse gali skirtis netgi keliolika kartų ir kodėl būtent Lietuvoje jis yra didžiausias. Akivaizdu, kad šių skirtumų priežasčių pirmiausia reikėtų ieškoti šalių socialinėse struktūrose ir švietimo sistemose, kurioms greičiausiai vis dar turi įtakos ir totalitarinė praeitis, nes patyčios, kaip jokia kita nepilnamečių delinkvencijos forma, liudija kitų menkinimo ir niekinimo poreikį, nepagarbą kitam, negebėjimą priimti kitoniškumą, kylantį iš pačių patirto menkinimo ir nepripažinimo.

Išvados ir diskusija

Apibendrinant atliktą analizę galima teigti, kad nepilnamečių delinkventinis elgesys yra universalus, visuotinai paplitęs, jis būdingas visų šalių nepilnamečiams, nors jo mastas ir tendencijos gali būti skirtingos. Išanalizavus nepilnamečių latentinės delinkvencijos paplitimą ir tendencijas, galima padaryti tokias išvadas:

1) latentinės nepilnamečių delinkvencijos tarptautinis palyginimas rodo, kad daugeliu atvejų jos rodikliai Lietuvoje artimi šiuose tyrimuose dalyvavusių šalių vidurkiui, išskyrus patyčias;

2) formali ir griežta valstybės reakcija į lengvas delinkvencijos formas dažniausiai yra beprasmė – ji pritaikoma selektyviai ir tik nedidelei daliai nepilnamečių;

3) patyčios yra paplitusios visose Lietuvos moksleivių amžiaus grupėse ir jų yra maždaug tris kartus daugiau už Europos šalių vidurkį.

Pastaroji išvada itin reikšminga ir kitų straipsnyje padarytų išvadų kontekste, leidžia teigti, kad: a) daug daugiau suaugusiųjų dėmesio nei patyčios sulaukia iš esmės retai nutinkantis nepilnamečių smurtas, taip pat nepilnamečių svaiginimasis, kuris yra univer-

salus ir plačiai paplitęs, be to, gali būti tų pačių patyčių ir suaugusiųjų nedėmesingumo jauniems žmonėms padarinys; b) patyčių, kaip jokios kitos delinkvencijos formos, pirmiausiai išmokstama iš suaugusiųjų elgesio, ją lemia suaugusiųjų sukuriamos sisteminės ir struktūrinės problemos visuomenėje, švietimo ir socialinės pagalbos sistemoje. Grįžtant prie straipsnio pradžioje minėtos Dž. Orvelo alegorijos apie viską stebintį didįjį brolių, tampa akivaizdu, kad į nepilnamečių delinkvenciją pykčiu, reikalavimais ir priekaištais reaguojanti sistema nemato joje savo pačios atspindžio. „Didysis brolis“ visų pirma turėtų pamatyti savo atspindį ir tik paskui ieškoti tinkamų reakcijos į savo pačių vaikų delinkvenciją formų.

Literatūra

- Acus, A., Kraniauskas, L. (2019). Lietuvos nepilnamečių justicijos reformos ir nepilnamečių nusikalstamumo dinamika Klaipėdoje 1995–2019 m. *Tiltai*, 2, 123–146.
- Avelytė, J. (2019). Atviruose jaunimo centruose ir erdvėse besilankančių jaunų žmonių gyvensena. *Visuomenės sveikata*, 4(87), 68–74.
- Baier, D., Pfeiffer, C., Simonson, J., Rabold, S. (2009). *Jugendliche in Deutschland als Opfer und Täter von Gewalt*. Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen e. V. (KFN).
- BNS (2012). Tyrimas: Lietuvos paaugliai dažniau rūko ir vartoja raminamuosius nei Europos bendraamžiai. *15min*, 2012-06-05.
- BNS (2016). Lietuvos paaugliai vartoja šiek tiek mažiau alkoholio nei bendraamžiai Europoje. *Lrt.lt*, 2016-09-20.
- BNS ir Lrytas (2020). Lietuvos paaugliai – tarp daugiausiai rūkančių ir vartojančių alkoholį Europoje. *Lrytas.lt*, 2020-05-31.
- Buchanan, M., Castro, E. D., Kushner, M., Krohn, M. D. (2020). It's F***ing Chaos: COVID-19's Impact on Juvenile Delinquency and Juvenile Justice. *American Journal of Criminal Justice*, 45, 578–600.
- Decker, S. H., Martaeche, N. (Ed.). (2017). *International Handbook of Juvenile Justice*. Second Edition. Springer.
- Dollinger, B., Schadbach, M. (2013). *Jugendkriminalität*. Wiesbaden: Springer VS.
- Dollinger, B., Schmidt-Semisch, H. (2011). Sozialpädagogik und Kriminologie im Dialog. Einführende Perspektiven zum Ereignis „Jugendkriminalität“. In Dollinger, B., Schmidt-Semisch, H. (Hrsg.). *Handbuch Jugendkriminalität. Kriminologie und Sozialpädagogik im Dialog*. 2., durchgesehene Auflage. VS Verlag, 11–22.
- Dünkel, F. (2014). Juvenile justice systems in Europe – reforms developments between justice, welfare and “new punitiveness”. *Kriminologijos studijos*, 1, 31–76.
- Dünkel, F., Gebauer, D., Geng, B., Kestermann, C. (2007). *Mare-Balticum-Youth-Survey – Gewaltverfahrungen von Jugendlichen im Ostseeraum*. Forum Verlag Godesberg.
- Dünkel F., Geng B., Passow D., Sakalauskas G. (2020). Neuromokslų išvados apie smegenų brendimą – argumentai išskirtinei jaunimo baudžiamajai atsakomybei. *Kriminologijos studijos*, 8, 84–106.
- Enke, T. (2003). *Sozialpädagogische Krisenintervention bei delinquenten Jugendlichen. Eine Längsschnittstudie zu Verlaufstrukturen von Jugenddelinquenz*. Juventa Verlag.
- ESPAD Group (2020). *ESPAD Report 2019: Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. EMCDDA Joint Publications, Publications Office of the European Union.

Estrada, F. (1999). Juvenile crime trends in post-war Europe. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 7, 23–42.

Europos Parlamentas (2021). EP perspėja apie neigiamą pandemijos įtaką vaikų sveikatai ir švietimui. Pranešimas spaudai, 2021-03-11.

Gečienė, I., Buzaitytė-Kašalynienė, J., Švedaitė-Sakalauskė, B., Stakėnaitė D., Čiupailaitė, D. (2007). *Socialiai pažeidžiamo jaunimo integracijos į darbo rinką prielaidos Lietuvoje*. Viešosios politikos ir vadybos institutas.

HBSC Lietuva. Prieiga per internetą: < www.hbsc.lt >.

Heinz, W. (2017). Alternatyvos įkalinimui: bausmių taikymo teorija ir praktika Vokietijoje, bausmių veiksmingumo ir recidyvo tyrimų rezultatai. Iš Sakalauskas, G. (moks. red.), *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Lietuvos teisės institutas.

Icenogle, G., Steinberg, L., Duell, N., Chein, J., Chaudhary, N., Dodge, K. A., Lansford, J. E., Pastorelli, C., Sorbring, E., Uribe Tirado, L. M., Al-Hassan, S. M., Chang, L., Di Giunta, L., Fant, K. A., Oburu, P., Skinner, A. T., Tapanya, S., Alampay, L. P., Takash, H. M. S., & Bacchini, D. (2019). Adolescents' Cognitive Capacity Reaches Adult Levels Prior to Their Psychosocial Maturity: Evidence for a "Maturity Gap" in a Multinational, Cross-Sectional Sample. *Law and Human Behavior*, 43 (1), 69–85.

Inchley, J., Currie, D., Budisavljevic, S., Torbjørn, T., Jåstad, A., Cosma, A., Kelly, C., Arnarsson, Á. M., Samdal, O. (2020). *Spotlight on adolescent health and well-being. Findings from the 2017/2018 Health Behaviour in School-Aged Children (HBSC) Survey in Europe and Canada*. International Report. Volume 2. Key Data. World Health Organization.

Izokaitis, M., Stonienė, L. (2017). Psichoaktyvių medžiagų vartojimo paplitimas, rizikos veiksniai bei ankstyvosios intervencijos ir prevencijos vykdymas tarp bendrojo ugdymo mokyklų mokinių. *Vissuomenės sveikata*, 2 (77), 64–73.

Jusienė, R. (2007). Sunkūs paaugliai arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai? Iš *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. NPLC, 113–124.

Justickaja, S., Aleknevičienė, J., Kalpokas, V., Giedrytė-Mačiulienė, R., Mickevič, A., Žilinskienė, L., Žėkas, T. (2015). *Jaunimo delinkvencinis elgesys ir nepilnamečių justicijos politika Lietuvoje: tendencijos ir lyginamieji aspektai*. Justitia.

Justickaja, S., Giedrytė-Mačiulienė, R. (2017). Viktimizaciją patyrusių ir delinkvencinio elgesio patirties turinčių 7–9 klasių moksleivių ypatumai. *Teisės problemos*, 2 (94), 44–61.

Laurinavičius, A. (Sud.) (2020). *Nepilnamečių teisės pažeidėjų rizikos ir apsauginių veiksmų analizė*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Markina, A. (2019). Problems Related to Reintegration of Young Ex-Offenders in Estonia. *Kriminologijos studijos*, 7, 56–74.

Narkotikų kontrolės departamentas (2009). *Psichoaktyvių medžiagų vartojimo tyrimas Lietuvoje 2004 ir 2008 metais*. Prieiga per internetą: < <http://old.ntakd.lt/bylos/dokumentai/leidiniai/narkotiku-paplitimas-2009-web.pdf> >.

Opaschowski, H. W. (1999). *Generation @. Die Medienrevolution entlässt ihre Kinder. Leben im Informationszeitalter*. British-American-Tobacco.

Orvelas, D. (1991). *Gyvulių ūkis. 1984-ieji*. Vilnius: Vyturis.

Pfeiffer, C. (1997). *Jugendkriminalität und Jugendgewalt in europäischen Ländern*. Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen e. V. (KFN).

Povilaitis, R., Valiukevičiūtė, J. (2006). *Patyčių prevencija mokyklose*. UAB Multiplex.

Raithel, J. (2002). Jugendkriminalität und elterliches Erziehungsverhalten. *Neue Kriminalpolitik*, 14(2), 62–65.

Reinecke, J., Stemmler, M., Arnis, M., Nihad El-Kayed, N., Meinert, J., Pöge, A., Schepers, D., Sünkel, Z., Uysal, B., Wallner, S., Weiss, M., Wittenberg, J. (2013). Entstehung und Entwicklung von Kinder- und Jugenddelinquenz: Erste Ergebnisse einer Längsschnittstudie. *Neue Kriminalpolitik*, 25(3), 207–226.

Reuband, K. H. (2011). Einstellungen der Bevölkerung gegenüber jugendlichen Straftätern. Eine empirische Analyse ihrer Erscheinungsformen und Determinanten. In Dollinger, B. ir Schmidt-Semisch, H. (Hrsg.). *Handbuch Jugendkriminalität. Kriminologie und Sozialpädagogik im Dialog 2.*, durchgesehene Auflage. VS Verlag, 507–531.

Riesner, L. (2014). *Die Möglichkeiten und Grenzen der Vorhersage delinquenten Verhaltens von jungen Menschen anhand ihrer Jugendhilfeunterlagen*. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophischen Fakultät der Christian-Albrechts-Universität zu Kiel.

Ruigrok, N., van Atteveldt, W., Gagstein, S., Jacobi, C. (2017). Media and juvenile delinquency: A study into the relationship between journalists, politics, and public. *Journalism*, 18(7), 907–925.

Rupšienė, L., Saveljeva, R., Šutinienė, I. (2020). *ESPAD – 2019. Alkoholio ir kitų psichotropinių medžiagų vartojimas Lietuvoje*. Tyrimo ataskaita. Prieiga per internetą: < <https://ntakd.lrv.lt/uploads/ntakd/documents/files/ESPAD%202019%20tyrimo%20ataskaita%20LT.pdf> >

Sakalauskas, G. (2007). Socialinė vaikų ir jaunimo nusikalstamo elgesio kontrolė. Iš Aleknevičienė, J. (Sud.). *Socialinės deviacijų problemos*. Vilnius: Eugrimas, 158–190.

Sakalauskas, G. (2008). Tarpdalykinės kriminologijos studijos: patirtis ir perspektyvos. *Teisės problemos*, 1(59), 77–91.

Sakalauskas, G. (2009). Minimalaus baudžiamosios atsakomybės amžiaus problema: lyginamieji teisiniai ir kriminologiniai aspektai. *Teisės problemos*, 2(64), 81–103.

Sakalauskas, G. (2013). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų prasmė. *Teisės problemos*, 3(81), 5–55.

Sakalauskas, G. (2018). Nepilnamečių nusikalstamumo baimę kursto išgalvoti mitai. *Spectrum*, 2(28), 46–51.

Sakalauskas, G., Ūselė, L. (2007). Smurto prieš vaikus draudimo socialiniai ir teisiniai aspektai. *Teisės problemos*, 2(56), 7–54.

Schumann, K. F. (2011). Jugenddelinquenz im Lebensverlauf. In Dollinger, B., Schmidt-Semisch, H. (Hrsg.). *Handbuch Jugendkriminalität. Kriminologie und Sozialpädagogik im Dialog 2.*, durchgesehene Auflage. VS Verlag, 243–257.

Šmigelskas, K., Lukoševičiūtė, J., Slapšinskaitė, A., Vaičiūnas, T., Bulotaitė, J., Žemaitaitytė, M., Šalčiūnaitė, L., Zaborskis, A. (2019). *Lietuvos moksleivių gyvensena ir sveikata: 2018 m. situacija ir tendencijos*, HBSC tyrimas. LSMU.

Švedaitė-Sakalauskė, B., Eidukevičiūtė, D. (2015). Socialinis darbas su jaunimu gatvėje – pirmoji patirtis Lietuvoje. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 11, 37–53.

Tillmann, K.-J. (2010). *Sozialisationstheorien. Eine Einführung in den Zusammenhang von Gesellschaft, Institution und Subjektwerdung*. Rowohlt Verlag GmbH.

Trenczek, T. (1996). *Strafe, Erziehung oder Hilfe?* Forum Verlag Godesberg.

Ttofi, M. M., Farrington, D. P. (2011). Effectiveness of school-based programs to reduce bullying: a systematic and meta-analytic review. *Journal of Experimental Criminology*, 7, 27–56.

UNICEF (2000). *Young people in changing societies. Regional monitoring report*. Prieiga per internetą: < <https://www.unicef-irc.org/publications/270-young-people-in-changing-societies.html> >.

Zaksaitė, S., Sakalauskas, G. (2011). Nepilnamečių nusikalstamumas ir jo ypatumai Lietuvoje bei kitose Europos šalyse. Iš Sakalauskas, G. (moks. red.). *Registruotas ir latentinis nusikalstamumas Lietuvoje: tendencijos, lyginamieji aspektai ir aplinkos veiksniai*. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.